

MATA, COSCÓ I BARGALLÓ, TOPÒNIMS PENEDESENCS

VICENÇ CARBONELL I VIRELLA

Les plantes han originat topònims al Penedès, entre els quals cal esmentar la mata, el coscó i el bargalló, noms vulgars que en altres regions dels Països Catalans són conegudes per llentiscle, garric i margalló, denominacions desconegudes a les nostres contrades i que, per tant, no han originat cap topònim.

Davant l'evidència de l'onomàstica penedesenca, demanem als científics botànics que emprin els noms populars de les nostres plantes comarcals.

MATA, COSCÓ I BARGALLÓ, TOPÒNIMS PENEDESENCs

INTRODUCCIÓ

Les espècies vegetals són presents en l'onomàstica de la geografia mundial, tant en els noms de persones (prenoms, cognoms, llinatges) com en els noms de lloc (topònims). Així, en tots els idiomes hi ha persones que duen noms i cognoms semblants als nostres vegetals: Albereda, Alzina, Bosc, Cirera, Figueres, Freixes, Móra, Noguera, Oliva, Prunera, etc. i a tot el món existeixen llocs que volen dir 'la garriga', 'el pinetell', 'el salze', 'olivella', 'cervera', 'marmellar', 'canyelles', 'l'arboç', 'el bruc', etc. Ben coneguda fou l'actriu de cinema nord-americana Natalie Wood, cognom que vol dir 'bosc'. I al sud de Washington hi ha una ciutat coneguda per Heathsville, que voldria dir 'Vilagarrigues'; o, al Canadà, es troba Willow Lake, que equival a 'Llac del Salze'.

De la mateixa manera que en altres països i contrades, diverses plantes han originat topònims en la nostra comarca del Penedès, entre les quals cal esmentar la *mata*, el *coscó* i el *bargalló*. Referint-se estrictament a les terres del Garraf, l'amic MUNTANER confeccionà un quadre que resumia la totalitat de les espècies vegetals citades en el seu treball sobre els noms de lloc de Sitges i les terres veïnes; dintre de cinquanta tipus de plantes, esmenta la *mata*, el *coscó*, el *bargalló*, la *savina*, l'*arboç* i el *bruc*.⁽¹⁾ Però els botànics catalans potser desconeixen aquests *noms vulgars* de les nostres comarques i als tres primers vegetals els donen noms d'altres regions dels Països Catalans, com són *llenticle*,

garric i *margalló*, denominacions que demostrarem que són desconegudes a la nostra demarcació⁽²⁾ i que, per tant, no han pogut motivar cap topònim.

Abans de tot farem una breu descripció de cadascuna d'elles.

La *mata*, segons ALCOVER-MOLL,⁽³⁾ en general és una planta de tronc curt que treu branques prop de terra, però singularment és una planta terebintàcia de diferents espècies del gènere «*Pistacia*», i especialment la «*Pistacia lentiscus*», arbust de branques tortuoses, fulles petites paripinnades de vuit fulloles allançades amb un pecíol alat, flors purpurines dioiques apètales, i fruit en drupa; abunda en els camps incultes, on forma les garrigues. En castellà es diu *mata*, *lentisco* o *charneca*. La Gran Enciclopèdia Catalana⁽⁴⁾ afegeix que la *mata* és el *llentiscle* i que aquest és un arbust o arbret d'1 a 4 m d'alt, d'olor resinosa, i que els fruits són primerament vermells i després negres; molt comú als Països Catalans i en altres països mediterranis, en boscs, màquies, garrigues i matolls. Hem d'aclarir que la màquia és un tipus de bosquina desproveïda d'arbres on dominen els arbusts. La *mata llentrisquera* és la que produeix *llentiscle* a les Balears.⁽⁵⁾

El *coscó* de la plana de Vic, del Penedès i del camp de Tarragona, és sinònim del *coscoll* i de l'alzina nana d'altres comarques. Arbust de la família de les quercínies, té el nom científic de «*Quercus coccifera*» i en castellà és conegut per *coscoja* o *carrasca*.⁽⁶⁾ És una planta tortuosa, molt ramosa, amb fulles petites, espinoses, dentades i llises per les dues cares; fa aglans ovals petits i de cúpula quasi assentada i plena d'escates obertes. Per altra banda, el mateix ALCOVER-MOLL⁽⁶⁾ ens identifica el mateix «*Quercus coccifera*» amb el nom de *garric*, sense donar-li sinònimia, però sí que li'n dóna la GEC⁽⁷⁾ en dir que el *coscoll* (o *coscolla*) és el *garric*. Llegim a la «Guia del Parc Natural de Garraf»⁽⁸⁾ que el *garric* pot arribar als 3 o 4 m d'alçada, encara que freqüentment té l'aspecte d'una *mata* baixa i densa; l'arbust substitueix l'alzinar cremat i talat que forma les garrigues i evita la desaparició del sòl; els tanins s'extreuen de l'escorça per adobar les pells, i també un colorant grana o carmí que s'obté a partir de les agalles formades a conseqüència de la posta d'ous de la cotxinilla anomenada «*coccum*», d'on prové el nom de «*Quercus coccifera*».

El *bargalló*, amb les seves variants *margalló* i *garballó*, és una planta palmàcia, la «*Chamaerops humilis*», coneguda en castellà per

*La mata del corral d'en Roig, s'observa una branca caiguda per falta de trona
(foto V. Carbonell-1990).*

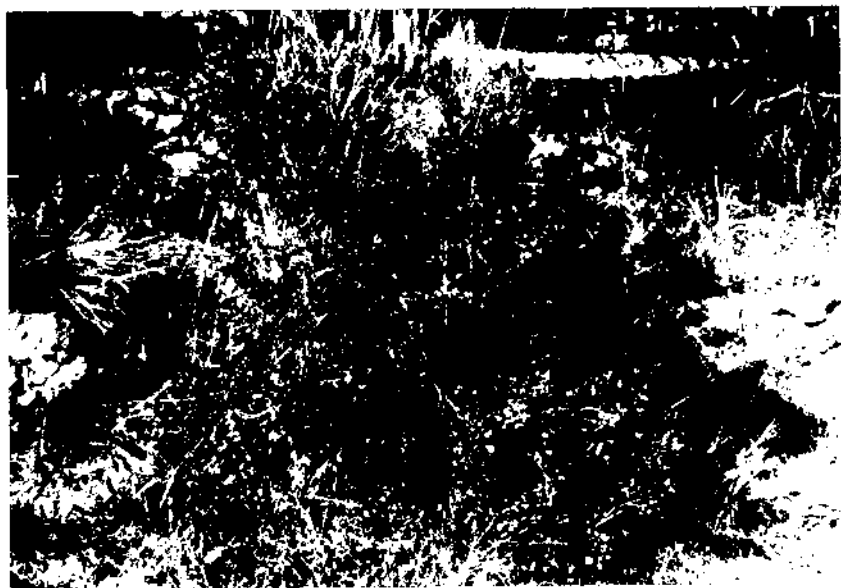
Mata del Bon Repòs a Miralpeix (foto V. Carbonell-1990).

palmito o margallón.⁽⁹⁾ Pot fer d'un a dos metres d'alçària, però sol tenir el tronc davall terra; aquest tronc està revestit de protuberàncies triangulars; les fulles (palmes) tenen la forma de ventall, amb pecíols agullonats, les flors són grogues i formen una panolla ramosa; el fruit és verd-vermellós. La GEC acaba dient que el bargalló és el margalló i que habita màquies i matolls litorals, a les illes Balears i des de Garraf cap al sud, essent l'única palmera autòctona d'Europa, amb una àrea de distribució mediterrània occidental. Els cors són comestibles i, de les fulles, hom en fa escombres i objectes de cistelleria.⁽¹⁰⁾ Hem d'afegir que els dàtils són coneguts per «pa de llop» o «pa de guineu», maduren a la tardor, la seva carn és acerba i el pinyol és molt dur.⁽¹¹⁾

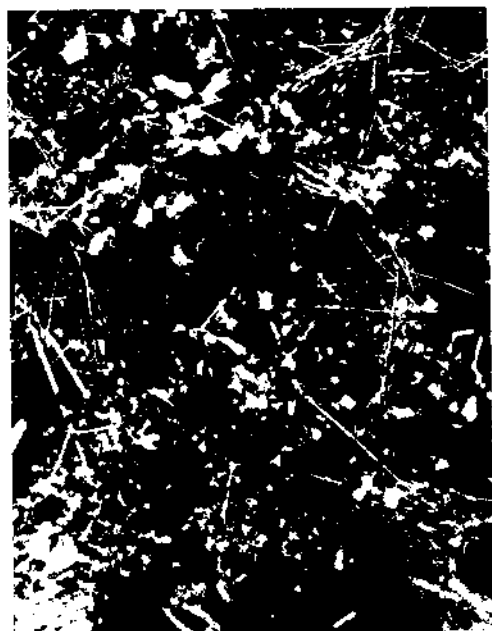
SINONÍMIA

En fer la descripció de les tres espècies anteriors, ja hem donat a entendre que la majoria de les plantes tenen més d'un nom vulgar o popular. També es dona el cas en què amb un mateix nom es coneixen dues plantes diferents o dos bolets distints, a comarques distintes. Però, si bé el llenguatge és extremadament ric, la varietat en una mateixa paraula no és precisament freqüent. En canvi, els llatins tenim prou facilitat per donar més d'un nom a la mateixa cosa o objecte i aquesta és la immensa riquesa de la llengua catalana: *vermell* i *roig*, *capi* *testa*, *ventre* i *panxa* són sinònims estrictes, absoluts, ja que tenen un mateix significat absolut. La sinonímia és això, els mots d'una llengua que tenen el mateix significat o gairebé el mateix significat. Aquesta identitat de dos o més mots en una llengua literària és més aviat escassa, però existeix una sinonímia plenament equivalent quan hi ha diversos dialectes: *escombra* i *granera*, *mirall* i *espill*, *vaixell* i *barco*, *ase* (ruc) i *burro*, *cercar* i *buscar*, *mamella* i *pit*; quasi sempre una paraula literària i una altra de dialectal, arcaica o manllevada. La varietat dialectal és bàsica per a la designació dels noms de les plantes, dels peixos, dels ocells i dels insectes. Aquest fet s'esdevé a tots els Països Catalans i cal respectar la sinonímia que se'n deriva. I pel que fa a la denominació de les plantes, el llibre de MASCLANS⁽¹²⁾ és l'eina fonamental per a la recerca de les nostres arrels comarcals.

En el cas que ens preocupa, el citat MASCLANS i els investigadors de la sinonímia catalana PEY⁽¹³⁾ i FRANQUESA⁽¹⁴⁾ ens forneixen les següents equivalències vulgars per als tres mots penedesencs:

Coscó de les rodalies d'Olivella (foto V. Carbonell-1990).

*Detall del mateix coscó
(foto V. Carbonell-1990).*

- Pàg. 149: *llentiscle*, v. *mata*.
- Pàg. 162: *mata* (la Selva, el Maresme, Baix Llobregat, Penedès, etc.), planta dioica; *mata vera*; *mata roja*; *mata mosquera*; *lentisc* (Fabra); *llentisc* (GEC); *llentiscle* (Fabra); *mata llentisquera* o 'bosquina de llentiscles'. «*Pistacia lentiscus*», família de les anacardiàcies.
- Pàg. 85: *coscó*, v. *brúcol* i *garric*.
- Pàg. 85: *coscoll*, v. *garric*.
- Pàg. 119: *garric*, Sin.: *coscoll* (Fabra, el Maresme, les Garrigues, Sagrà), País Valencià; *coscolla* (Fabra, País Valencià); *coscó* (Baix Llobregat, Anoia, Baix Penedès, Alt Camp, Conca de Barberà). «*Quercus coccifera*», família de les fagàcies.
- Pàg. 47: *bargalló*, v. *margalló*.
- Pàg. 161: *margalló*. Sin.: *bargalló* (Fabra, Ribera d'Ebre); *garballó* (GEC, Menorca); *garballonera* (MOLL, Mallorca); *palma*; *palma d'escombres*. «*Chamaerops humilis*», família de les palmàcies.

I el mateix podríem dir de la *savina* penedesenca, coneguda en altres llocs per «ginebre». O també del nostre *ginebró* que en altres comarques es diu «càdec». Finalment, del «bruc d'hivern», que ací en diem *xipell* i *cepell*, noms populars que identifiquen una mateixa planta.

ETIMOLOGIA

Per acabar de demostrar que les tres espècies de plantes estudiades tenen unes denominacions suficientment difoses per ésser tingudes en compte en una àmplia zona de la geografia, hem cercat la màxima autoritat en etimologia catalana, ja que, a més d'explicar-nos l'origen de cada mot, ens situa la seva distribució dins els nostres països, amb la qual cosa dóna sosteniment a les reivindicacions que fem abans que les relacions o llistes de topònims justifiquin la nostra petició.

El professor COROMINES diu:⁽¹⁵⁾

«*Mata*. Vell mot comú a les tres llengües romàniques de la península. És probable que vingui del llatí tardà MATTA 'estora', des d'on

*Bargalló i coscò junt a una atzavara al fondo dels Pelagons al Garraf
(foto V. Carbonell-1973).*

Població de bargalló a Olivella (foto V. Carbonell-1990).

'clapa de plantes que cobreix certa extensió de terreny'. Es creu d'origen semític, però no és gaire segur.

»Obeint a una especialització molt generalitzada, i ja antiga, ha vingut a **designar per excel·lència el 'llentiscle'** («*Pistacia Lentiscus*»). Això no és gaire del nord del Principat, però és de pertot **des del Baix Llobregat, començant per l'est del Penedès** i a les adoberies d'Igualada l'usen per donar color a les soles.»⁽¹⁶⁾

»*Coscoll*, *coscó* i *cosconilla*. Noms i plantes diferents, almenys en part, però relacionats els uns i les altres, d'origen incert: el primer sembla provenir de l'hispano-llatí CUSCULIUM, nom d'una espècie de *garric* o *alzinoi*, i nom de la baia de la mateixa i d'altres plantes connexes; és versemblant que del seu derivat diminutiu CUSCULICULA sortí «cosconilla» per dissimulació i que d'aquesta forma bàsica es vagi extreure després el nom dels *coscons*; CUSCULIUM no és, però, un mot verament llatí sinó hispànic i d'arrel pre-llatina no itàlica, cosa que deixa un marge d'incertitud i alhora pot explicar l'aplicació a plantes diverses, i altres detalls. 1ª documentació *coscoll*, 1507; *coscó*, 1752; com a noms propis es troben ja *Coscoll*, *Coscolla*, *Coscollola*, en els segles XI a XIV.

»*Coscó* documentat al Camp de Tarragona: 'mates, ni *coscons* ni de *garriga*'. La cosa singular és la manera com les formes *coscó* i *coscoll* entremesclen llurs àrees geogràfiques i alternen llurs significats en la meitat nord del nostre domini lingüístic. Car si en el Baix Gaià encara es troba *coscoll*, ja en el Tarragonès i alguns pobles del Baix Camp l'anomenaven *coscó* la quercícia, l'àrea d'aquest nom segueix per l'Alt Gaià (Santa Coloma) i l'**Alt Penedès, arribant almenys fins a Castellví de Rosanes**, on es constata que era la mateixa mata a la qual donen el nom de *coscoll*; val a dir que enlloc del nostre país no abunda tant aquest arbust com a les muntanyes de l'Alt Penedès (particularment Pontons); al nord del Llobregat minva la freqüència de l'arbust i, d'altra banda, tot seguit predomina el nom de *garric* (potser cèltic i en tot cas amb forts enllaços europeus).»⁽¹⁷⁾

Del *bargalló*, COROMINES ens indica que veiem el mot *barballó*.⁽¹⁸⁾ Hi acudim i llegim: «Nom *comarcal* de l'espígol en el nord-est de Catalunya, d'origen incert, potser relacionat amb *bargalló*, nom de la **palmereta litoral en les terres de migdia**: és possible que tots dos vinguin d'alteracions del llatí BARBA JOVIS (pròpiament 'barba de Júpiter'), usat des de l'antiguitat (i viu en llengües germanes) com a nom del «*Ruscus*

aculeatus» (galzerans), que potser s'hauria canviat primer en BARBAR-JONIS o BARBALIONIS, si bé és més probable que *bargalló* resulti d'un mossàrab (a) *bregalyon*, provinent del llatí vulgar AFRICANIONE, 'planta africana' i que en català els dos noms s'influïssin mútuament. 1ª documentació de *bragayons* = bargallons en el segle XIII i de barballó en el XIX.

»El bargalló o *palma* és, segons el seu hàbitat, una planta de les serres costeres del migdia, molt abundosa a les Balears i tot el llarg del continent **des de Garraf fins a Alacant. En el nord persisteix la forma amb inicial b - bargalló** sentit a Benifallet per a una palma que en fan cabassos als marges de l'Ebre, i ben coneguda aquesta forma a Tortosa.

»Des d'allí *cap al sud* ha preponderat, ja des d'antic, una forma amb assimilació nasal, *margalló*.»⁽¹⁹⁾

Amb les aportacions del professor COROMINES queda clar que la *mata*, el *coscó* i el *bargalló*⁽²¹⁾ són els únics mots penedesencs per denominar aquestes plantes, ja que «llentiscle» pertany al nord del Principat, «garric» és una paraula que s'usa a partir del nord del Llobregat i «margalló» és una forma amb assimilació nasal que fan servir al País Valencià.⁽²²⁾

TOPÒNIMS

La prova del que hem dit fins ara ens la proporciona la toponímia, amb una bona colla de noms de lloc escampats per tota la geografia penedesenca i comarques veïnes. Heus ací les llistes provisionals:

1. MATA i derivats

1.1 Topònims	Municipi	Data
La Mata (antic mas del Pedroell)	Ribes	1877
La Mata (antiga masia, avui can Mata)	Piera	1553
La Mata (ara les Cases Noves de la Mata)	Font-rubí	1672
«ipsius mansi de Mata», després can Mata	Subirats	1152
Matabona (després mas de la Miquela?)	Vilanova	999
Mata Rasa (prop de la Morella; avui Grop?)	Begues	1172
la caseta de la Mata	Sitges	1927
el camp de la Mata	Creixell	?

Topònims	Municipi	Data
el coll de Mata	La Torre de Claram.	1950
la coma de la Mata	Ribes	1624
el fondo de la coma de la Mata (torrent del Carç)	Ribes	1971
la font de la Mata	Sitges	1915
la font de la Mata	Sta. Margarida i els Monjos	?
la font de la Mata (prop can Lluçà)	Sitges	?
el molí de la Mata	Cubelles	1588
la muntanya de la Mata	Sitges	1913
la pedrera de la Mata	Sitges	1954
el puig de Mata-rodona	Olivella/Begues	1897
Les Mates	El Vendrell	1982

I de mates-arbres, ben conegudes per la gent de la comarca, en queden en peu a les següents masies: can Camps, can Fuster i can Miret d'Olivella; corral d'en Capdet, can Coll, can Marcé de la Penya, can Ramon i el corral d'en Roig, de Ribes.

1.2. Antropònims

can Mata o mas d'en Mata	Albinyana	1547
can Mata	Gelida	?
can Mata	Pacs	1855
mas d'en Mata	Pontons	S. XV
mas d'en Mata	Vilanova	1553
can Mata de la Clota	Piera	1691
can Mata de la Garriga	Pierola	1553
can Mata del Racó (antigament mas de Mata)	Subirats	S. XV
can Mata Vell	Pierola	1553
la casa d'en Ramon Mata	Torrelles de Foix	S. XVIII
el bosc d'en Mata	Vilanova	1739
la cova d'en Mata	Pontons	?
la muntanya o el puig d'en Mata	Subirats	?
el molí d'en Mata	Banyeres	?
el molí d'en Mata o de can Mata	Piera	?
la pallissa d'en Mata	El Vendrell	S. XIX

2. COSCÓ i derivats

2.1. Topònims

	Municipi	Data
El Coscó	Castellví de la M.	?
El Cosconar (Choener, Chozaner)	Torrelles de Foix	1188
el bosc del Coscó	Sitges	1981
la cocona del Coscó	Sitges	?
la coma del Coscó	Olivella	1681
el corral del Coscó	Oleseta de Bon.	1972
el fondo del Coscó o de la cova de St. Llorenç	Sitges	?
la font del Coscó	Sant Cugat Sesg.	1943
el puig Coscó, després de Vallgrassa	Sitges	1571
el puig Coscó	Vilanova/Castellet	1978
la serra del Coscó («ipsa serra de Coscoy»)	Sitges/Gavà	1159
La Cuscona	Subirats	?

2.2. Antropònims

can Coscó	La Granada	?
Francesc Coscó de la Costa	St. Pere Molanta	1624

3. BARGALLÓ

3.1. Topònims

	Municipi	Data
«ipso Bargallone»	Canyelles/Castellet/ Vilanova	999
el mas Bargalló	Olivella	S. XVI
el fondo del mas Bargalló	Olivella	1832

3.2. Antropònims

can Bargalló	Ribes	1989
can Bargalló	St. Llorenç d'Hort.	?
can Bargalló	St. Esteve Sesrov.	1857
mas Bargalló de Magí Bargalló	Cunit	1553
mas d'en Bargalló	La Geltrú	1410
la font d'en Bargalló	Olivella	1681
el pujolet de l'era d'en Bargalló	Olivella	1681
el torrent de can Bargalló	St. Esteve Sesrov.	?
el tossalet d'en Bargalló	Olivella	1681

Pa de llop d'un bargalló al Mas d'en Puig de Sitges (foto V. Carbonell-1990).

COGNOMS

L'existència d'antropònims vol dir que hi ha o hi ha hagut noms de persona, siguin prenomes o cognoms. Com a informació suplementària, farem menció dels tres cognoms MATA, COSCÓ i BARGALLÓ:

A.- El mot *mata* ha originat noms de persona (prenoms) i cognoms.

- *Mata I de Bigorra* (s. XIII) fou vescomtessa de Bearn. Era filla de Bossó de Mata, senyor de Cognac.
- *Mata d'Armanyac* (s. XIV), duquessa de Girona i comtessa de Cervera, casada amb el futur Joan I d'Aragó, comte de Barcelona, que després es va tornar a casar amb Violant de Bar.
- *Mata de Bearn* (s. XIV), que fou comtessa d'Armanyac.

Al Penedès, els cognoms *Mata* i *Mates* (o *Matas*) són molt estesos, principalment a Vilafranca, Sitges, Vilanova, Piera, Pierola, Ribes, Igualada, Gavà, Castelldefels i Avinyonet.

B.- El *coscó*, tot i que existeix el prenom *Cosconi* (del llatí 'Cosconius' i aquest potser de «Cos», 'roca'), sembla que sols generà cognoms,

com són *Coscó*, *Cuscó*, *Coscoll*, *Coscolla*, *Coscollà*, *Coscollola* i *Coscollolas*. Els dos primers són abundants a Vilafranca, Vilanova, Esparreguera i Sitges.

C.- El cognom *Bargalló* es diu que és d'origen mossàrab.⁽²⁰⁾ Se'n troben a molts indrets de la comarca penedesenca, des de Sant Esteve de Sesrovires fins a les vores del Gaià, però també a tot Catalunya. On viuen més persones amb aquest cognom és a Vilafranca, Castelltodó, Gavà i Vilanova i la Geltrú.

CONCLUSIÓ

Davant l'evidència de l'onomàstica, demanem als científics botànics de la nostra comarca que emprin sempre que puguin els noms populars de les nostres plantes, ja que, si no ho fan ells, menys ho faran els botànics forasters.

NOTES

- (1) Ignasi Mª MUNTANER I PASCUAL, *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes*, pàg. 237, Sitges, 1986.
- (2) a) Mª Carme BARCELÓ-Cèsar BLANCHÉ, *Herbari del Penedès*, 1984, escriuen «Matalentiscle, coscoll i margalló».
- b) *Guia del Parc Natural de Garraf*, d'Àngel Miño, Diputació de Barcelona, 1986.
- c) *Descobrim Garraf*, de Josep Mª PANAREDA, Diputació de Barcelona, 1986.
- d) «Excursió botànica al Parc Comarcal d'Olèrdola», a *Gran Penedès*, núm. 16, pàg. 14, octubre 1989. Dins la 'màquia de margalló i l'entiscle', ja diu «garric o coscoll».
- e) «Excursió botànica al Parc Natural del Garraf», a *Gran Penedès*, núm. 18, pàg. 10, febrer 1990.
- (3) ALCOVER-MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, volum 7, pàg. 292.
- (4) G.E.C., volum 9, pàg. 703.
- (5 i 6) ALCOVER-MOLL, volum 3, pàg. 625 i volum 6, pàg. 201, respectivament.
- (7) G.E.C., volum 5, pàg. 663.
- (8) *Guia...*, pàg. 91.
- (9) ALCOVER-MOLL, volum 2, pàg. 303.

- (10) G.E.C., volum 3, pàg. 246.
- (11) *Guia...*, pàg. 92.
- (12) Francesc MASCLANS, *Els noms de les plantes als Països Catalans*, 1981 (1ª edició, 1954).
- (13) S. Pey Estrany, *Diccionari de sinònims, idees afins i antònims*, Barcelona, 1970: pàg. 547: *mata*, Llentiscle; pàg. 223: *coscó*, *Coscoll* i *coscoll*, Garric; pàg. 98: *bargalló*, Margalló.
- (14) Manuel FRANQUESA, *Diccionari de sinònims*, Barcelona, 1971: pàg. 189: *bargalló*, *margalló*, *garballó*, *palma fada* (anti.).
- (15) Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, nou volums.
- (16) J. COROMINES, volum V, pàg. 524.
- (17) J. COROMINES, volum II, pàg. 984.
- (18) J. COROMINES, volum I, pàg. 650.
- (19) J. COROMINES, volum I, pàg. 636.
- (20) D. CABRÉ i MONTSERRAT, «Onomàstica de Vinyols i els Arcs», a *Miscel·lània*, Moreu-Rey, I, pàg. 375.
- (21) L'any 1983, l'amic SELLA des de *L'Eco de Sitges* (núm. 4.772, 26 novembre), a «Qüestions de llenguatge» i tot parlant de «La xarmada i el bargalló», ja demanava als escriptors que a casa nostra «se serveixi del mot 'bargalló'» sempre que es necessiti fer-lo servir.
- (22) El 1390, el prior del monestir de Garraf i Jaume March, senyor de l'Eramprunyà, van establir uns pactes. En aquests es fa constar que es delimitarà bé una zona amb marginades i mollons en la qual el pastureig serà lliure y serà possible fer llenya i collir «palmes e bargayons» per a ús particular dels interessats, és a dir, els homes del priorat i alguns d'en March. (J. BALCELLS, *El Garraf i la Pia Almoïna de la Seu*, doc. núm. 536, 1990).